
GEOGRAFICKÝ ČASOPIS

45

1993

4

*Štefan Očovský**

HUMÁNNO-GEOGRAFICKÝ VÝSKUM NA GEOGRAFICKOM ÚSTAVE SAV

Štefan Očovský: Human-geographic research at the Institute of Geography of the SAS. Geografický časopis 45, 1993, 4.

The contribution contains evaluation of the development of human geography at the Institute of Geography of the SAS, Bratislava. It concentrates mainly on the changes in thematic orientation of the research as related to the conception of the development of human geography and a survey of the principal results achieved by the workers of the Institute in the individual subjects, eventually subdisciplines of the human geography.

Key words: human geography, economic geography, social geography

Humánna geografia bola na Geografickom ústave SAV v prvých rokoch jeho existencie zastúpená veľmi skromne. Len postupne sa zvyšoval počet pracovníkov, ktorí sa jej venovali a boli aj publikačne činní. V súčasnosti už tvorí významnú súčasť náplne vedeckej činnosti ústavu, čo sa odráža aj v jeho organizačnej štruktúre, keď je Oddelenie humánnej geografie jedným z troch vedeckých oddelení.

Retrospektívny pohľad na vývoj humánnej geografie na ústave sa zameriava na zmeny v tematickej orientácii výskumov a hlavné dosiahnuté výsledky v jednotlivých problémových okruhoch. Hodnotí sa obdobie od r. 1953, pričom do úvahy sa berú len tie práce vedeckých pracovníkov ústavu, ktoré vznikli počas ich pôsobenia na tomto ústave.

* Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava

ZMENY V TEMATICKEJ ORIENTÁCII HUMÁNNEJ GEOGRAFIE

V článku, ktorý vyšiel pri príležitosti 25. výročia pôsobenia Geografického ústavu v rámci SAV, sa konštatovalo: "Výskum v rámci ekonomickej geografie rozsahom nedosahoval úroveň výskumu vo fyzickej geografii, čo spôsobilo nedostatočné kádrové obsadenie" (Mazúr 1978). Táto veta vystihuje slabú pozíciu humánnej geografie, ktorá sa v tom čase nazývala ekonomickou geografiou, na ústave. Keďže ani v neskoršom období sa počet pracovníkov primerane nezvyšoval, dlhodobá disproporcía v zastúpení fyzickej a humánnej geografie sa neodstraňovala.

Okrem počtu pracovníkov ovplyvňovali vývoj humánnej geografie na ústave aj ďalšie faktory, súvisiace napr. s nedostatočným technickým vybavením, relatívne obmedzenými zahraničnými kontaktmi a taktiež s formuláciou úloh štátneho plánu, ktoré viazali podstatnú časť vedecko-výskumnej kapacity pracovníkov ústavu. Napriek zťaženým podmienkam vznikli na Geografickom ústave v oblasti humánnej geografie viaceré významné práce, ktoré sa pozitívne hodnotia aj v medzinárodnej komparácii a stali sa ťažiskovými výsledkami slovenskej humánnej geografie. Viacerí pracovníci ústavu boli vo svojej dobe hlavnými predstaviteľmi výskumnej sféry v príslušných vedných disciplínach na Slovensku, resp. v Československu.

Vzhľadom na tematickú orientáciu výskumov, charakter ich výstupov a vplyvy podmienok pre vedecko-výskumnú činnosť, možno vo vývoji humánnej geografie na ústave vyčleniť niekoľko etáp.

V prvej etape, ktorú tvorilo prvé desaťročie existencie ústavu v rámci SAV (r. 1953-1963), sa pokračovalo v trendoch, prevzatých z bývalého Zemepisného ústavu SAVU. V ňom sa v oddelení antropogeografie rozvíjal výskum vinohradníctva a historickej geografie Slovenska. Po včlenení do SAV reprezentovali na ústave humánnu geografiu, vrátane historickej geografie, iba štyria, resp. neskôr iba traja pracovníci. Zameriavali sa na pohyb obyvateľstva, poľnohospodárstvo a potravinársky priemysel a hospodársky vývoj Slovenska, pričom dôraz sa kládol na výskum malých regiónov (okres Hurbanovo, Gemer). Začiatkom tohto obdobia sa uskutočňoval prechod našej vedy na marxistickú metodológiu, čo sa však vo výskumoch humánnej geografie na ústave prakticky neprejavilo. Formálna zmena, premenovanie oddelenia antropogeografie na oddelenie hospodárskeho zemepisu sa dokončila zriadením oddelenia ekonomickej geografie.

Začiatkom 60. rokov sa zmenil názov ústavu a pristúpilo sa k jeho budovaniu podľa konkrétnejšej koncepcie. Hoci v nej humánnej geografii nepatrila prvoradá úloha, predsa sa v súvislosti s príchodom nových pracovníkov postupne rozširovala tematika výskumov a začali sa prejavovať aj určité metodologické zmeny. V tejto etape, ktorá trvala do polovice 70. rokov, možno rozvoj humánnej geografie pozitívne hodnotiť z aspektu odvetvového, metodologického a aplikačného.

Odvetvový aspekt sa prejavil v rozvoji výskumov problematiky dopravy, cestovného ruchu, poľnohospodárstva, miest a vidieckych sídel, služieb (najmä obchodu), medicínskej geografie a novým spôsobom chápanej historickej geografie. Metodologický progres sa prejavil v snahách o uplatňovanie exaktných vedeckých metód a celkové zdokonalenie metodického, pojmového a terminologického aparátu. Výskumy sa zameriavali na celé územie Slovenska, resp. vybrané regióny, so snahou o spracovanie informácií podľa najmenších územných jednotiek (obcí), resp. vykazovacích jednotiek v poľnohospodárstve,

doprave a pod. Impulzom k rozvoju kartografického vyjadrenia údajov bola účasť na tvorbe máp pre Atlas Československa.

Z organizačného aspektu bola významná delimitácia pracovníkov v oblasti humánnej geografie do dvoch vedeckých oddelení, a to oddelenia ekonomickej geografie, neskôr zmeneného na oddelenie ekonomicko-geografických syntéz a oddelenia geografie obyvateľstva a sídel. V tomto období sa začala uplatňovať etapizácia výskumnej činnosti do päťročných vedeckých plánov, čo bolo popri viacerých negatívach aj určitým prínosom ku vzniku kolektívnych výskumov, resp. súborov prác o určitom území alebo problémovom okruhu.

Tretiu etapu vývoja humánnej geografie možno zhora časovo ohraničiť rokom 1989, resp. 1990. V tomto období bol okrem tematického rozširovania typický predovšetkým metodologický rozvoj, snahy o syntézový a environmentálny prístup. Relatívne priaznivé materiálno-technické podmienky umožňovali rast počtu pracovníkov a začiatok spracúvania nových problémových okruhov, najmä v geografii obyvateľstva, sídel, priemyslu, sociálnej a behaviorálnej geografii a urbánnej problematike. Metodologický rozvoj sa prejavil širším uplatňovaním metód kvantitatívnej analýzy, modelov a najmä v ostatných rokoch ho podporilo využívanie výpočtovej techniky. K humánnej geografii inklinuje aj väčšina príspevkov z teoretickej geografie, ktoré vznikli v hodnotenom období.

Snahy o čiastkové, resp. tematické syntézy vyústili do vydania významných diel, najmä Atlasu Slovenska, publikácie Slovensko - Ľud a niekoľkých knižných monografií, resp. zborníkov. Vzťah k environmentálnej problematike a hodnoteniu potenciálu súvisel so zameraním výskumných úloh ústavu a ich dôrazom na evalváciu krajinného potenciálu.

Súčasnú dobu, od r. 1990, sa od predchádzajúceho začína značne odlišovať v pozitívnom aj negatívnom smere. Popri objektívne podmienených nových témach, ktoré si vyžadujú geografické štúdium, resp. ktoré je už možné bez zábran študovať (napr. religiózna a národnostná problematika), vznikli aj nové organizačné podmienky pre vedu (grantové projekty, dôraz na základný výskum a publikované výsledky). Zároveň sa objavili ťažkosti vo finančnom zabezpečení výskumu, čo viedlo aj k redukcii kolektívu zaoberajúceho sa humánnou geografiou. Napríklad v súčasnosti nie je na ústave zastúpená problematika poľnohospodárstva, nie je dostatočne zabezpečená kontinuita vo výskumoch obyvateľstva, sídel a v historickej geografii.

Utvorenie liberálnych podmienok pre orientáciu vedeckej práce a zlepšenie možnosti kontaktov so svetovou vedou začína pozitívne ovplyvňovať smerovanie aj odbornú úroveň vedeckej produkcie humánnej geografie. Prejavuje sa zvýšená publikačná aktivita pracovníkov, účasť na odborných podujatiach a v iných formách činnosti (edukačná, expertízna a pod.). Organizačné zlúčenie dovtedajších dvoch oddelení do oddelenia humánnej geografie nemalo negatívne dôsledky na vedecké výsledky, pretože hlavnými organizačnými zložkami výskumnej práce sa stali vedecké projekty. Pracovníci, zaoberajúci sa humánnou geografiou, sa okrem vlastných projektov zúčastnili na riešení ďalších projektov ústavu s regionálnym zameraním (Horná Nitra, oblasť vodného diela Gabčíkovo, zázemie Bratislavy).

VÝZNAMNÉ VÝSLEDKY HUMÁNEJ GEOGRAFIE

Výsledky odvetví humánnej geografie na ústave reprezentuje množstvo prác, publikovaných prevažne v Geografickom časopise, iných odborných domácich a zahraničných publikáciách i kartografických dielach a účasť na ďalších aktivitách ústavu.

Najpočetnejšie sú zastúpené práce z geografie obyvateľstva a sídel. V geografii obyvateľstva sa do konca 60. rokov spracúvali čiastkové analýzy pohybu obyvateľstva migračného, prirodzeného, ale najmä celkového, ktorý sa sledoval podľa obcí a údajov zo sčítaní ľudu od r. 1869. Podrobne sa spracovala problematika vysťahovalectva, vzhľadom na počty osôb, smery ich sťahovania a hospodárske príčiny vysťahovalectva. Geografické výskumy obyvateľstva v tomto čase rozvíjal J. Hanzlík, ktorý publikoval aj prehľadnú štúdiu o teoreticko-metodologických problémoch geografie obyvateľstva. Od polovice 60. rokov začali J. Verešík a Š. Očovský spracúvať aj štruktúru obyvateľstva, výsledky ktorej sa využili vo výskumoch hospodárskych funkcií sídel a čiastkové témy, ako typy zmien pohybu obyvateľstva, Slováci v českých krajochoch.

V 70. rokoch vznikli syntetizujúce diela, najmä kapitola X. Obyvateľstvo a sídla v Atlase SSR, kapitoly o obyvateľstve v publikácii Slovensko - Ľud, 1. časť a heslá o obyvateľstve v Encyklopédii Slovenska. Sú to nosné publikácie z obdobia ekonomicko-štatistického prístupu k demogeografickej problematike, pričom najmä v Atlase SSR boli zaradené viaceré koncepčne nové mapy a pokusy o čiastkové syntézy. Súbor atlasových máp neobsahuje súhrnnú syntetickú mapu, alebo mapu demografických regiónov, ktorá dodnes nebola vypracovaná.

Približne od polovice 80. rokov sa prezentujú nové metodické postupy, ktoré na kvalitatívne vyššej úrovni umožňujú uskutočňovať čiastkové analýzy vybraných problémových okruhov geografického výskumu obyvateľstva. Aplikovali sa najmä na analýzy štruktúry obyvateľstva a jej zmien v priestorovom kontexte. Zvlášť podrobne sa spracovala veková štruktúra, ako aj denná dochádzka za prácou. Žiaľ, väčšina týchto materiálov ostala v štádiu vyhotovenia rukopisných máp a len málo výsledkov sa prezentovalo v publikovanej podobe.

Nové prístupy sa uplatnili predovšetkým v prácach P. Podoláka a A. Bezáka a to vo výskumoch migrácií obyvateľstva a v aplikáciách modelov a metód regionálnej taxonómie na dáta o migračnom pohybe, dochádzke za prácou a vývoji koncentrácie obyvateľstva. V ostatnom čase sa ako nový fenomén začala spracúvať nezamestnanosť a religiózna štruktúra obyvateľstva, pričom sa podrobnejšia pozornosť venuje aj národnostnej štruktúre obyvateľstva, jej vývoju od 11. storočia a pôsobeniu faktorov, ovplyvňujúcich jej zmeny. Problematikou obyvateľstva sa v novšom období zaoberali J. Verešík, E. Mazúr, A. Bezák, Š. Očovský, P. Podolák, P. Mariot.

Výskumy v rámci geografie sídel sa začali rozvíjať až od polovice 60. rokov. Spracúvalo sa rozptýlené osídlenie, vybavenosť sídel zariadeniami služieb a hlavná pozornosť sa venovala funkčnej klasifikácii miest, odvodennej z odvetvovej štruktúry ekonomicky aktívneho obyvateľstva. Metodickým prínosom bolo vyčlenenie obyvateľstva pracujúceho v obci ako základu funkčnej klasifikácie a odlišenie mestotvornej a obslužnej skupiny obyvateľstva v mestách. Princíp obyvateľstva pracujúceho v obci sa použil aj u vidieckych sídel, avšak výsledky, podobne ako výsledky výskumov vidieckych sídel, neboli publikované a slúžili len ako záverečné správy výskumných úloh.

Syntézové spracovanie problematiky sídel predstavujú tak ako pri obyvateľstve diela Atlas SSR a Slovensko - Ľud, 1. časť. Z novších časopiseckých príspevkov treba vyzdvihnúť práce venované urbanizácii, centrálnym miestam na úrovni miestnych stredísk, sídelnej štruktúry a materiálnej zložke osídlenia. Analýzy domového a bytového fondu a bývania uskutočnené podľa obcí na Slovensku a spracované v kontexte so sídelnou štruktúrou a morfológiou, vyústili do knižnej monografie (Očovský 1989).

V novšom období sa výskumná tematika obohatila o otázky transformácie sídel a sídelnej štruktúry a otázky sociálno-priestorovej a funkčnej štruktúry miest v konceptuálnom rámci faktorovej ekológie. Tri štúdie o Bratislave predstavujú jeden z mála pokusov o faktorovú ekológiu veľkomesta v bývalých socialistických štátoch, ojedinelý v slovenskej literatúre. Autormi významnejších prác zo sídelnej geografie boli J. Verešík, A. Bezák, Š. Očovský, A. Michálek, P. Podolák.

Rozsiahle súbory informácií poskytla sídelná geografia na aplikačné účely. Išlo najmä o podklady pre smerné územné plány Bratislavy a Košíc a pre tzv. Ekologický generel Slovenska. Tieto materiály sa len sporadicky využili na publikačné ciele.

V geografii výroby sa podrobnejšie spracovalo iba poľnohospodárstvo a doprava. Po počiatočných výskumoch pestovania vybraných technických plodín a potravinárskeho priemyslu, ktorý sa spracoval aj kartograficky na mapách v Atlase Československa (J. Cibulová-Tarábková), sa začal systematický výskum poľnohospodárskej produkcie Slovenska. Jeho základom boli podrobné štatistické údaje o pestovateľských plochách a produkcii jednotlivých plodín, ako aj stavoch hospodárskych zvierat, ktoré spracoval K. Zelenský. Využili sa na bilancie úžitkovosti výrobných jednotiek, ich trhovej produkcie a na regionalizáciu poľnohospodárskej výroby na Slovensku. Vypracovala sa aj podrobná mapa využitia zeme.

V neskoršej etape, najmä od 80. rokov, sa ťažisko výskumu presunulo na určenie potenciálu poľnohospodárskej krajiny na Slovensku. Týmto spôsobom geografia poľnohospodárstva reagovala na koncepciu výskumu krajinného potenciálu, presadzovanú v uvedenom období na ústave. Potenciálne možnosti pestovania plodín a chovu zvierat sa odvodzovali od parametrov vybraných prírodných prvkov krajiny. Na pôde ústavu vznikli aj mapy poľnohospodárstva v kapitole XI. Atlasu SSR.

Vedecko-výskumné zameranie geografie dopravy sa prispôsobilo celkovej orientácii výskumných úloh ústavu. Riešená problematika sa vzťahuje na viaceré tematické okruhy, od metodologických cez odvetvové po regionálne a zahŕňa aj tvorbu odborného obsahu máp s dopravno-geografickou tematikou. Najpočetnejšie boli práce F. Podhorského, zamerané na analýzu dopravy v jednotlivých regiónoch Slovenska, alebo na celoslovenské charakteristiky určitých druhov dopravy. Sú to napr. práce o doprave v rajóne Východoslovenských železniární, na juhozápadnom Slovensku, Východoslovenskej nížine, v zázemí Bratislavy, intenzite železničnej a cestnej dopravy na Slovensku a pod.

Poznávací aj metodický význam majú práce, v ktorých sa riešili rôzne aspekty dopravných stredísk, ich väzby so zázemím, špecifické otázky železničnej a cestnej dopravy Slovenska a diaľničnej siete. Pozornosť sa venovala aj vzťahom dopravy a životného prostredia v podmienkach Slovenska a hodnoteniu variantných trás výstavby diaľnice na severnom Slovensku vo vzťahu k reliéfu a environmentálnym dôsledkom.

Na ústave dlhý čas nebola zastúpená geografia priemyslu. Neskôr sa jej začali venovať niektorí mladí pracovníci, ale nedospeli k publikačným výsledkom. Až koncom 80. rokov

vznikla na pôde ústavu prvá práca, v ktorej sa hodnotí odvetvová štruktúra priemyslu na Slovensku na báze údajov o pracovných príležitostiach podľa obcí.

Niekoľko prác súvisí s výskumom vývoja priemyslu na Spiši. Zameriavajú sa na priemyselné centrá a na zmeny priemyselnej štruktúry na základe analýz zmien zamestnanosti. Druhým problémovým okruhom je slovenská energetika, podrobnejšie spracovaná na území Hornej Nitry. Pozornosť sa venuje aj organizačnej štruktúre priemyslu, nezamestnanosti v priemyselných regiónoch a rozpracované sú ďalšie témy. V nich sa reaguje na súčasné trendy vývoja priemyslu na Slovensku a teoreticko-metodologické impulzy z prác zahraničných autorov. K rozvoju geografie priemyslu prispeli práce P. Mariota, V. Székelyho a J. Szöllösa.

Ako nová súčasť geografických výskumov, ktorá nebola zastúpená na iných pracoviskách, sa začala na ústave rozvíjať geografia služieb, resp. nevýrobných aktivít. Reprezentujú ju najmä práce z geografie cestovného ruchu a geografie obchodu. Ku kartografickému spracovaniu ukazovateľov za uvedené odvetvia, ale aj zdravotníctvo a školstvo, prispeli pracovníci ústavu v kapitole XIII. Atlasu SSR.

Základy geografie cestovného ruchu sa začali systematicky budovať od polovice 60. rokov. Spočiatku sa venovala prvoradá pozornosť analýzam cestovného ruchu Slovenska z hľadiska jeho štruktúry, intenzity a rozmiestnenia. V ďalšej etape sa výskumy zamerali na bilancie potenciálu krajiny pre cestovný ruch a výskumy, ukazujúce možnosti intenzifikácie cestovného ruchu vo vzťahu k podmienkam jednotlivých oblastí Slovenska.

Literatúra z geografie cestovného ruchu je zásluhou P. Mariota zvlášť početná. Výsledky jeho výskumov sú predstavené v desiatkach štúdií a v knižnej monografii, ktorá je významnou metodickou príručkou a súčasne aj učebnicou. Vďaka výskumom cestovného ruchu udržiava ústav široké kontakty s pracoviskami v zahraničí a aktívnu účasť na činnosti Komisie IGU Geografia cestovného ruchu (jej riadnym členom v r. 1984-1988 bol P. Mariot). Zároveň sa ústav stal vedúcim vedeckým pracoviskom v tomto odbore na Slovensku a prispel k jeho ďalšiemu rozvoju, ako aj k riešeniu konkrétnych aplikačných úloh.

V rámci geografie služieb vznikli práce, zaoberajúce sa sociálnou infraštruktúrou a vzťahom sféry služieb k životnému, resp. obytnému prostrediu. Podrobne sa rozpracovala problematika maloobchodu na Slovensku, resp. vo vybraných regiónoch (juhozápadné Slovensko, Gemer-Malohont, Bratislava). Autorom týchto prác, ako aj príslušných máp v Atlase SSR bol Š. Očovský.

Vo výskumoch maloobchodu sa popri poznávacom aspekte riešila aj teoreticko-metodologická problematika, ktorú možno považovať za aplikabilnú na ostatné odvetvia služieb. V publikovaných príspevkoch sa spracovala dynamika a priestorová diferenciácia maloobchodu z aspektu siete zariadení, ako aj ukazovateľov kapacity a využitia zariadení. Za hlavný ukazovateľ využitia sa vzal maloobchodný obrat. Na základe podrobných údajov za jednotlivé predajne vo všetkých obciach na Slovensku sa analyzoval vzťah ukazovateľov maloobchodu a počtu obyvateľov, resp. potenciálnych zákazníkov. Určili sa strediská obchodu a vymedzili sa ich hypotetické sféry vplyvu. Zdôrazniť možno prínos získaných výsledkov k poznaniu hierarchického usporiadania sídelného systému a nodálnej regionálnej štruktúry územia.

Výskumy v geografii služieb zahŕňajú aj problematiku zdravotníctva a školstva, ktorá sa kartograficky vyjadřila na mapách v Atlase SSR. Zdravotníctvo sa z geografického

aspektu spracovalo v regionálnych štúdiách a školstvo v rámci širšie chápanej geografie vzdelávania.

Humánno-geografické javy sa stali ťažiskom výskumu v medicínskej geografii, orientovanej na vzťah prostredia a zdravotného stavu obyvateľstva. Medicínska geografia sa v koncepcii A. Krajčira rozvíjala ako interdisciplinárny výskum zahŕňajúci oblasť geografie a zdravotnú problematiku. Konkrétne išlo o výskum rozšírenia infekčných a parazitárnych ochorení (najmä kliešťovej encefalitídy) na báze morbidít a celého súboru ďalších ochorení na báze mortality. Podklady sa spracovali podľa údajov za obce alebo okresy a výsledkom je séria máp a ich textové hodnotenie. Z teoretického hľadiska je prínosom objasňovanie väzby medzi geografickým prostredím, zahrňujúcim prírodnú a humánnu zložku a rozšírením geografikotropných ochorení, s významom pre špecifickú regionalizáciu územia Slovenska. Časť výsledkov sa využila v aplikačnej sfére v zdravotníckych inštitúciách a iných výskumných pracoviskách, zameraných napr. na gerontológiu, virológiu, epidemiológiu a pod.

Historicko-geografický výskum sa na ústave sústredoval na oblasť historickej humánnej a politickej geografie. Zaoberali sa ním J. Martinka a J. Žudel. Riešili sa teoretické problémy historickej geografie, čo bolo zvlášť dôležité pre celkové metodologické smerovanie výskumov. Z konkrétnych tém sa spracovalo správne členenie Slovenska od 13. stor. do r. 1970, ďalej vývoj osídlenia Slovenska v neskorom stredoveku a novoveku do druhej polovice 19. stor., obyvateľstvo mestských sídel v druhej polovici 18. stor. a v prvej polovici 19. stor., so zameraním na jeho počet, sociálnu a náboženskú štruktúru. Publikovali sa aj práce o hustote sídel a z historicko-geografického aspektu sa spracoval vývoj národnostnej štruktúry obyvateľstva na Slovensku od 11. stor. a zmeny religióznej štruktúry obyvateľstva.

V oblasti historickej geografie vznikli na ústave okrem súboru štúdií aj knižné monografie (Žudel 1984, 1991) a mapy v kapitole IX. Atlasu SSR, zameranej na vývoj územnej organizácie a vývoj osídlenia Slovenska.

Významným aspektom hodnotenia stavu a vývoja humánnej geografie na ústave je aj uplatňovanie nových prístupov, ktoré sa postupne prejavovali vo výskumných prácach. Tvorí ich najmä rozpracovanie regionálneho princípu a ďalej začlenenie prístupov sociálnej a behaviorálnej geografie a environmentálneho prístupu, a to tak v teoretickej, ako aj v empirickej rovine.

Zvlášť pozitívne treba hodnotiť, že sa na ústave rozvíjala teoretická báza humánnej geografie, resp. jej disciplín a to najmä zásluhou A. Bezáka. V tomto smere sa na ústave zabezpečovala značná časť progresu z celoslovenského hľadiska. K tomu prispela aj účasť pracovníkov ústavu na činnosti Sekcie pre teoretickú geografiu Slovenskej geografickej spoločnosti pri SAV. Z prác s teoreticko-metodologickým zameraním možno vyzdvihnúť monografické spracovanie prehľadu problémov a metód regionálnej taxonómie (Bezák 1993) a ďalšie štúdie s touto tematikou, ďalej práce zaoberajúce sa rozvojom matematického modelovania v urbánnej a regionálnej analýze, aplikáciou niektorých metód viacrozmernej štatistickej analýzy (komponentná, faktorová, diskriminačná, zhluková analýza) a štúdie, venované kalibrácii a testovaniu modelov priestorovej interakcie a modelov rozloženia hustoty zaľudnenia v urbanizovanom území, ako aj problematike urbánnych modelov a ich využitia v urbánnom plánovaní.

Teoreticko-metodologické práce súviseli najmä s problematikou sídelnej geografie a funkčnej regionalizácie. Vzhľadom na funkčnú regionalizáciu ide o súbor štúdií, ktoré poskytujú integrovaný pohľad na regionálnu štruktúru Slovenska, získaný pomocou interakčných dát o migráciách obyvateľstva, telefónnych hovoroch a pohybe za prácou.

V druhej polovici 80. rokov sa na ústave začala systematicky rozvíjať sociálna geografia, ktorá nadväzuje na skoršie práce, súvisiace so sociálno-geografickou problematikou, resp. uplatňujúce sociálno-geografický prístup. Špecifickým znakom rozvoja sociálnej geografie sa stala orientácia na výskum sociálnych problémov človeka a uspokojovania jeho materiálnych a nemateriálnych potrieb. Rozpracovali sa teoreticko-metodologické otázky behaviorálneho a humanistického prístupu a realizovali sa niektoré detailné empirické výskumy, založené na terénnom a anketnom zisťovaní východiskových údajov o priestorovom správaní sa človeka.

Týmto výskumom predchádzalo uplatňovanie behaviorálneho prístupu, ktoré ich zároveň umožnilo v súčasnosti ďalej rozvíjať. Jeho dominantnou črtou sa stalo zameranie na štúdium priestorového správania sa človeka z aspektu nového modelu človeka (človeka, uspokojujúceho svoje biologické, ekonomické a sociálne potreby), nového modelu prostredia (vrátane ekonomických, sociálnych, politických, právnych a ďalších zložiek) a využívania detailných dát nového typu, tzv. mäkkých dát.

Z konkrétnych výskumov možno uviesť percepciu kvality životného prostredia, časovo-priestorové analýzy denného pohybu obyvateľstva a viaceré práce o priestorovom správaní sa obyvateľstva vo vidieckom sídle, resp. v zázemí Bratislavy. Novšie výskumy sa zameriavajú na percepciu a kogníciu prostredia, environmentálne vedomie a potenciálne a reálne priestorové správanie obyvateľstva. Rozvíja ich D. Kollár a V. Ira, pričom k spracovaniu problematiky sociálnej geografie prispievali aj A. Bezák, Š. Očovský a P. Mariot.

Uplatňovanie environmentálneho prístupu v humánnej geografii sa na ústave začalo už v 70. rokoch. V súvislosti s celkovou koncepciou výskumnej činnosti, ktorej jadrom sa stal potenciál krajiny pre hospodárske využitie a otázky životného prostredia, sa v tomto smere modifikovala aj časť humánno-geografického výskumu, ktorý sa sústreďoval najmä na sociálne a ekonomické aspekty environmentálnej problematiky. Tvorí ho napr. výskum rekreačného a obytného prostredia ako súčastí životného prostredia, vzťah dopravy a životného prostredia a na základe hodnotenia interakcií prvkov životného prostredia sa vypracoval teoretický model životného prostredia.

Dôležitým impulzom pre začlenenie environmentálneho prístupu do humánnej geografie boli požiadavky aplikácie sféry. Publikovali sa napr. závery z výskumov vplyvov ľudských aktivít na životné prostredie vzhľadom na výstavbu diaľnic, vodného diela Gabčíkovo, ako aj vo vzťahu k mestskému systému. Dôležité výsledky sa získali v rámci prác na tzv. Ekologickom genereli Slovenska, v ktorom sa hodnotil stav a vývoj životného prostredia z viacerých humánno-geografických aspektov (obyvateľstvo, bývanie, urbanizácia a pod.). Vznikli aj práce venované sociálnemu prostrediu miest Slovenska a prognostickému riešeniu životného prostredia miest. Environmentálny prístup vo svojich prácach aplikovali v oblasti humánnej geografie najmä V. Ira, P. Mariot, J. Činčura, Š. Očovský, F. Podhorský, J. Otáhel, M. Lehotský, K. Zelenský.

Celkovo možno konštatovať, že v humánnej geografii a k nej inklinujúcich odboroch sa na Geografickom ústave SAV dosiahli v niektorých disciplínach, resp. problémových

okruhoch výsledky zásadného významu pre rozvoj slovenskej geografie. Zostávajú však ešte viaceré témy a výskumné smery, ktorým sa zatiaľ nevenovala primeraná pozornosť, prípadne sa z personálnych dôvodov v súčasných podmienkach nezahŕňajú do výskumných projektov. V tejto situácii bude dôležitou úlohou všetkých tvorivých pracovníkov ústavu, aby sa vo svojich výskumoch zameriavali na tie problémové okruhy, ktoré sú relevantné z aspektu spoločenských požiadaviek a prispievajú k ďalšiemu rozvoju humánnej geografie, resp. celej geografickej vedy.

Okrem publikačných výstupov možno pri súhrnnom hodnotení vývoja humánnej geografie poukázať na ďalšie spôsoby uplatnenia získaných poznatkov. Popri priebežných a záverečných výskumných správach z predchádzajúceho obdobia, ktoré sa poskytovali rôznym inštitúciám z výskumnej, riadiacej a aplikačnej sféry, to boli aj konkrétne zacielené elaboráty pre objednávateľov, ďalej rôzne expertízy, posudky, spolupráca pri príprave návrhu územného členenia Slovenska a iné aplikačné štúdie. Osobitne treba zdôrazniť využitie poznatkov z humánno-geografického výskumu v pedagogickej činnosti pracovníkov ústavu.

Na záver ďakujem všetkým pracovníkom Oddelenia humánnej geografie a ďalším pracovníkom ústavu za poskytnutie podkladov k vypracovaniu tohto hodnotenia, ako aj za posúdenie a korekcie jeho rukopisu.

Štefan Očovský

HUMAN-GEOGRAPHIC RESEARCH AT THE INSTITUTE OF GEOGRAPHY OF THE SAS

Human geography was very modestly represented at the Institute of Geography of the SAS during the first years of its existence. Only gradually the number of workers dedicating themselves to this discipline was increasing. At the present moment it represents an important part of the scientific activity of the Institute, and that is reflected also in its organizational structures. Department of human geography is one of three scientific departments in our Institute.

A retrospective glance at the development of human geography concentrates in the changes of thematic orientation of the research and the principal results obtained in the individual problems. A period from 1953 is evaluated while only those works of the scientific workers are considered that originated during their active employment at this Institute.

CHANGES IN THEMATIC ORIENTATION OF HUMAN GEOGRAPHY

Development of human geography at the Institute was influenced by the number of workers, but also another factors associated with, for instance, insufficient technical facilities, relatively limited international contacts and formulation of the state plan, that absorbed a substantial part of the scientific and researching capacity of the workers of the Institute. In spite of difficult conditions in the field of human geography, numerous significant works, positively evaluated also in the environment of international comparison, originated and they became the fundamental results of the Slovak human geography. Several Institute's workers were the principal protagonists of the research sphere in the corresponding disciplines in Slovakia, eventually Czechoslovakia at their time.

With regard to the thematic orientation of the research, the character of their outputs and the effect of the conditions existing in the scientific-research activity, several phases can be delimited within the development of human geography at the Institute.

During the first phase represented by the first decade of the existence of the Institute within the framework of the Slovak Academy of Sciences (1953-1963) trends of the former Geographical Institute of the Slovak Academy of Sciences and Arts have been followed. Department of Anthropogeography promoted research of viticulture,

and later also that of population and historical geography of Slovakia. After inclusion of the Institute into SAS, movement of the population, agriculture and food industry and economic development of Slovakia were studied, emphasizing research of small regions. At the beginning of this period a transition of our science to the Marxist methodology was realized, nevertheless with very little effect on the research of the human geography. A formal change - that of a name of the Department of Anthropogeography to the Department of Economic Geography finished by the establishment of the Department of Economic Geography.

By the beginning of the sixties, with the arrival of new researchers, the subject of the research gradually widened and also certain methodological changes appeared. Development of human geography can be positively evaluated especially from its disciplinary, methodological and application aspects.

The disciplinary aspect manifested itself in the development of the research of the problems of transport, travel, agriculture, cities and rural settlements, services (mainly trade) medical geography and a new approach to the historical geography. Methodological progress manifested itself in the effort to apply exact scientific methods, and an overall perfection of the methodological conceptual and terminological apparatus. Research comprised the whole territory of Slovakia, eventually chosen regions, with the endeavour to process information according to the smallest territorial units (communes).

The third phase of the human geography can be chronologically delimited by the year 1989 eventually 1990. In this period, besides the thematic expansion, especially methodological development, efforts for synthesis and environmental approach are typical. Relatively favourable material and technical conditions enabled growth of number of workers and the beginning of processing of new problems, especially in the population's geography, that of the settlements, industries, social and behavioral geography and urban problems. Methodological development manifested by a broader application of the methods of quantitative analysis, models, and during the last years it was supported by the use of computerizing techniques. Majority of the contributions of the theoretical geography that originated in the evaluated period, inclines to human geography.

Efforts for partial, eventually thematic syntheses resulted in publication of significant works - like for instance, Atlas of Slovakia, Slovakia - People, and several monographs, eventually miscellanies. Relation to environmental problems and assessment of the potential was related to the orientation of research projects of the Institute and their emphasis on evaluation of the landscape's potential.

The contemporary period, from 1990, begins to differ from the preceding one in a positive, as well as negative sense. Along the objectively conditioned new themes, requiring geographical study, eventually those that can be nowadays studied without any political restrictions, (for instance religious and nationality problems) also new organizational circumstances (grant projects, emphasis on basic research and published results) originated. Difficulties with finances for the research appeared and that led to a reduction of the research teams involved in the human geography. For example, at the present time we have no representation for agriculture, insufficiently represented continuity in the research of population, settlements, and historical geography.

IMPORTANT RESULTS OF HUMAN GEOGRAPHY

Results of the branches of human geography at the Institute are represented by numerous works, published prevalently in the journal *Geografický časopis*, other specialized inland and foreign publications and cartographic works and participation in other Institute's activities.

The most abundantly represented are the works of geography of population and settlements. In geography of population partial analyses of the population's migration, problems of emigration and analysis of economic structure of the urban population were worked out until the end of sixties. In the seventies synthesizing works, especially the chapter X Population and Settlements of the Atlas of the SSR originated, chapters on population in Slovakia - People and entries on population in Encyclopedia of Slovakia were worked out. Since mid eighties new methodological approaches in analytical studies on population's movement, especially migration, structure of population (age, and recently also nationality and religions), concentration of population and unemployment, appeared.

Synthetic processing of information on settlements is represented similarly to that of the population in The Atlas of the SSR and Slovakia - People. In earlier period, geography of settlement was oriented to functional classification of the cities, dispersed settlements, morphology of settlements, central points and urbanization. In more recent period the questions of internal structure of the cities within the framework of factor ecology, settlement structure, transformation of settlements and material component of settlement were added to the traditional subject of research. Cities of Bratislava and Košice were processed in detail with application outputs.

In geography of production only agriculture and transport were processed in detail. Analyses of agriculture were oriented to the individual branches of the plant and animal production and to the assessment of the landscape's potential for the point of view of agriculture.

Geography of transport was oriented to the intensity of railway and road transport, to transport centres and relation of transport of the environment. Only recently also the development of geography of industry, oriented to branch structure of industry in Slovakia, region of Spiš and the Slovak power supply started.

Within geography of services, problems of travel and trade have been treated in more detail. In geography of travel after the stage of structure and intensity of trade analyses, a balance of predispositions of its development and theoretical generalization was worked out, resulting in a valuable monograph. Also the problems in the sphere of trade were paid considerable attention, especially the retail and its aspect of structure and relation to the central places.

Human-geographic phenomena became the focus of the research in medical geography oriented to the relation of environment and health condition of the population and in historical geography, where research of the development of settlement and territorial division of Slovakia unfolded and was applied in the works of functional regionalization of Slovakia.

An important research result in geography of production, services and history are represented by the corresponding chapters of Atlas of SSR and other publications.

The fact that the theoretical basis of human geography, eventually its branches developed in the Institute, must be very positively evaluated. Works with theoretical and methodological orientation involve the survey of problems and methods of regional taxonomy, mathematical modelling in urban and regional analysis and methods of multidimensional statistical analysis. Several partial research works resulted in theoretical generalizations.

In the eighties a new subject - social geography - was started at the Institute. It is oriented to the man's social problems and satisfaction of his needs. A humanistic and behavioural principle was applied, with emphasis on spatial behaviour of man, and most recently also the perception of environment.

Knowledge of human-geographical research is applied besides publications, also in pedagogical activity of the Institute's researchers and they serve to various forms of applications, for instance, expertises, cooperation at the preparation of the proposal of territorial division of Slovakia, application studies (for example, research of the region of the Gabčíkovo dam).

Translated by H. Contrerasová